

(Örnek 58 aynı zamanda **karşıtlam (antithesis)** olmaktadır: Dilbilgisel ağırlıkları birbirine benzer ama anlam bakımından birbirine ters iki sözcük, sözcük öbeği ya da tümce kullanımı.)

12. İkilem (paradox), zıt anlamlı ve o ölçüde anlamsız olmasına karşın, bir bakıma, gerçeği de anlatmaya çalışan, içinde sözcük öbeklerinin ya da yan tümcelerin bulunduğu deyiştir. İkilemi zıtlasmdan ayıran nokta, ilkinde zıt ya da çelişik sözcüklerin kullanılması, ikincisinde zıtlığın sözcük grubu ya da tümce olarak ortaya konmasıdır. Örnek 59'da tümcenin ilk kısmı olumlu iken ikinci kısmı olumsuzluk anlamı taşımaktadır. Mücadeleyi, çatışmayı seven bir gülmece yaratıcısının tipik dilsel kullanım örneği.

*Örnek 59: Gayet iyi, **anlaşamıyoruz!** (59)*

Örnek 60'da okuyucu tümcenin sonunun "siz deyin doksan" şeklinde bitmesini beklerken tam tersine "siz demeyin artık" şeklinde bir terslenmeyle karşılaşması gülmece unsurunu doğurmaktadır. Ya da bir başka deyişle bozulduğunu belli etmemek için gülmektedir.

*Örnek 60: ...William, Shakespeare kadar yaşlı. Ben diyeyim yetmiş, Abdullah desin seksen, **siz demeyin artık...** (63)*

Misafir ağırlamayı gerçekten bir meziyet sayan bir toplum olarak biz Türkler'in bu özelliği gerçekten bir meziyet mi yoksa Şensoy'un dediği gibi "enayilik" mi? Örnek 61'de verilen tümcenin ilk kısmı bu meziyetin olumlu yönünü yansıtırken birden bire ikinci kısımda beliriveren "enayilik" sözcüğüyle tam tersi bir havanın yansıtılması aslında bu meziyetimizi doğru kullanıp kullanmadığımızı sorgulamakla ilgili. Yapılan özeleştiriler, bazen keskin olsalar da, gülmece unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

*Örnek 61: Konuk kavramı çok gelişmiş değil onlarda, nasıl ağırlayacağını bilememek, bize özgü bir **enayilik**. (118)*

13. Devrikleme (anastrophe), olağan ya da doğal tümce yapısının devriklenmesi. Bu durum yukarıda verilen örneklerin hemen hepsinde gözlenmektedir. Devrik tümce kullanımını, gülmececi genelde günlük dil kullanımına yakın bir dili kullanmasından kaynaklanmasına bağlamak sanırız yanlış olmayacaktır.

3. Sonuç

Genelde yazınsal türlerde görülen sözbilimsel biçimler ve söz sanatları, aslında gülmeceyi yaratmak adına başvurulan temel kaynaklardandır. Gülmece konusunda genelde sözcük oyunu diye adlandırılan bu duruma yazınsal alandaki dil kullanımlarını dilbilim yöntemleriyle inceleyen biçembilim yönünden bakıldığında hayli zengin bir kaynakla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu yazının sınırları içinde gülmece ustası Ferhan Şensoy'un dil kullanımına biçembilim yöntemlerinden biri olan sözcük oyunları ile sözbilimsel biçimler ve söz sanatları çerçevesinden bakılmıştır. Önce sınıflamada yer alan terimlerin tanımları

yapılmış daha sonra açıklamalarıyla birlikte örnekler verilmiştir. Açıklamalarda yer alan düşüncelerin okuyucuya ya da dinleyiciye göre değişebileceği gözönünde tutulmalıdır. Bu yazının sınırlılıkları içerisinde Şensoy'un dil kullanımına sadece sözcük ve tümce düzeyinde yaptığı oynamalar düzleminde değinilebilmiştir. Şensoy'un yarattığı metin, metinlerarası ilişkiler, düşünce yapısı başka bir yazının konusunu oluşturacaktır.

Özünü'nün (1993:158-9) de vurguladığı gibi gülmecenin yöntemlerinden birisi de dilde oynamalar yoluyla yaratılan çağrışımlar aracılığıyla birtakım olay ve olguları okuyuculara anımsatmak ve sonra da yaratılan değişik dil ve mantık dünyasında okuyucuları güldürmektir. Böyle bir yazarın ya da gülmece ustasının yöntemleri ve bir olgu ya da bir olayı gülmeceye alırken yazarın dil ile nasıl oynadığının belirlenmesi, deyiş özellikleriyle birlikte yazarın gülmece gücünü ortaya çıkaracaktır. Bu yazıda gülmece ustası olarak Ferhan Şensoy'un kullandığı dil kendine özgü özellikler taşıdığından dolayı seçilmiştir. Ortaya çıkan sonuç ise sözcük oyunları, sözbilimsel biçimler ve söz sanatları kullanılarak gülmece amacıyla yaratılan dil kullanımlarının başarıya ulaştığı, bunun da her ne kadar birey olarak gülmece ustaları kendilerine has yollar izleseler de gülmecede yazınsal anlamda evrensel dil kullanımı olduğu şeklinde bir varsayımın ortaya çıkarılabileceğidir. Bu varsayımın ispatlanabilmesi için daha pek çok gülmece ustasının yapıtları yazınsal ve dilbilimsel verilerin ışığında incelenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. 1993. **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**. İstanbul: BE-TA Basım Yayın A.Ş.
- Banguoğlu, Tahsin. 1986. **Türkçenin Grameri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Chiaro, Delia. 1992. **The Language of Jokes: Analysing Verbal Play**. Great Britain:Routledge.
- Kocaman, Ahmet. 1990. "Dilbilim Terimleri Sözlüğü" **Dilbilim Araştırmaları**. Ankara: Hitit Yayınevi.
- Özünü, Ünsal. 1993. "Erayoloji" **Dilbilim Araştırmaları**. Hitit Yayınevi.
- Özünü, Ünsal. 1997. **Edebiyatta Dil Kullanımları**. Ankara: Doruk Yayınları.
- Özünü, Ünsal. 1999. **Gülmecenin Dilleri**. Ankara: Doruk Yayınları.
- Şensoy, Ferhan. 1992. **İngilizce Bilmeden Hepinizi I Love You**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şensoy, Ferhan. 1996. **Oteller Kitabı**. İstanbul: Ortaoyuncular Yayınları.
- Türkçe Sözlük**. 1988. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yule, George. 1996. **The Study of Language**. Great Britain: UP of Cambridge.

Örnek 44: Aferin Godfrey bisikletle gidiyor, Teksaslı bayan ve ben arabayla. (58)

Örnek 45: Günaydınlaşıldı. (120)

Örnek 46'da ise aslında isim olan "silecek" sözcüğü {-IA} isimden fiil yapım ekiyle fiil sınıfına katılmıştır. Böylece elde edilen yeni türetilmiş fiil olağandışı dil kullanımı olarak gülmeceye kendine yer edinmiştir.

Örnek 46: Yemekten Fernando ve Yogi ile döndük, bardaktan boşanan bir yağmuru silecekleyerek, neresi resort belli değil otele. (114)

7. Kişileştirme (personification), soyut kavramlara ya da cansız varlıklara insan niteliklerinin ve yeteneklerinin verilmesidir. Şensoy bazen örnek 47'de olduğu gibi bavulunu karşısına alarak yakın bir arkadaşıyla konuşur gibi onunla konuşmakta, bazen örnek 48'de olduğu gibi arenalarda öldürülen boğaların gömüldüğü bir "şehit boğalar mezarlığı"nın olup olmadığını merak etmekte, bazense örnek 49'da olduğu gibi çevresindeki palmyelerin "yürüyüşe geçmeleri"ne tanıklık etmektedir. Her bir durumda yaptığı kişileştirme süreci sonunda gülmece unsuru olarak karşımıza değişik öğeler çıkmaktadır. Bunlar kimi kez kendisine "merhaba lan, n'aber?" diye hitap edilen bir bavul, kimi kez "şehitliğe gömülecek güreşçi" bir boğa, kimi kez de "rüzgar ile arkadaş olup yürüyüşe geçen" palmyelerdir.

Örnek 47: Merhaba lan bavulum, n'aber? Nasıl geçti yolculuk? Gel bakalım, tut elimden, şimdi gümrük geçeceğiz. Bavul uysal, izliyor beni. (29)

Örnek 48: Bir şehit boğalar mezarlığı, belirli bir güreşçi boğalar şehitliği yok herhalde...(128)

Örnek 49: Palmiyeler yürüyüşe geçtiler, rüzgar ile arkadaş. (111)

8. Abartma (hyperbole), anlamı kuvvetlendirmek ya da karşıdakini daha çok etkilemek için abartılmış sözcüklerin kullanılmasıdır. "Kapalıçarşı Yüksek Okulu'ndan büyük görgü ve eğitimi olmuş kıdemli halıcı" Groteski Abdullah, "keyfinden purosunu yiyen" Brecht, "bizdeki adam öldürmelerin destansı şiir tarafını yazan" Şekspir, gülmece unsurunu yaratmak adına okuyucuya "abartmanın da böylesi!" dedirtecek ve onu gülümsetecek dil kullanımına örneklerdir (örnek 50-52).

Örnek 50: Groteski Abdullah, Kapalıçarşı'nın kıdemli halıcılarından, Kapalıçarşı Yüksek Okulu'nda büyük görgü ve eğitimi olmuş... (8)

Örnek 51: Tibetlilerin gösterisi ilginç ve çok önemli bir epik tiyatro gösterisiydi. Brecht görse, keyfinden purosunu yerd. (57)

Örnek 52: Bizde adam öldürmelerin bir anlamı vardır. Bir kan davasıdır, öldürmek zorundasındır, hüznle çekersin tetiği. Bir umarsız aşktır, duygu spekülasyonu, kızı vurur, intihar edersin, bir alaturka Şekspir tarafı vardır işin. Cinayetin şiiri olmaz elbet, ama bunlarınkine bakınca destansı bir şiiri var bizdeki adam öldürmelerin (38)

9. Yergi (irony), bir sözcüğün, anlamı dışında, tam ters bir anlamda kullanılmasıdır. Örnek 53'te Şensoy'dan "çıkılmaya değmeyen, kaya yığını piramidi" tanımlarken okuyucunun beklediği olumsuz bir sıfat kullanımıyken olumlu bir sıfat kullanımıyla Şensoy okuyucuyu biraz sersemletmektedir. Bu sersemleme sonucunda ortaya çıkarsa tabii ki gülümseme!

Örnek 53: ...kaya yığını bir piramidin önüne geldik... Burda çıkılacak bir şey yok zaten. Gayet başarılı bir kaya yığını. (121)

10. Yankı, yansıma (echo, onomatopoeia), seslerin anlamlarını yansıtan sözcükler ve bunların kullanımınıdır. Örnek 54'te metal dedektörünün çıkardığı "bip" sesi "bip etmek, bipleme" şeklinde anlamını verecek şekilde yansıma sözcük olarak kullanılmaktadır.

Örnek 54: Üstümde madensel bir şey yok, fakat bana gıcık herhalde, bip etti! Polis, geri çıkıp bir daha geçmemi istedi. Ne yani? Bir kere geçince bip ediyorsa, bir daha geçince gene eder adi makine. Nitekim makine beni mahcup etmedi, gene aynı biçimde bipledi.

Örnek 55'te sigara içen birinin çıkardığı seslerin ve çevresine çizdiği portrenin betimlendiği "paf küf" sözcükleri, örnek 56'da ise bandonun çaldığı eseri anlatan "tara tıs ta tara tıs tat, tırta tıs" şeklindeki sözcükler dizgesi (birbirinden ayrı yazılmış her bir birim bir sesi karşılamaktadır varsayımından yola çıkarak) yansıma ve yankı görevini yerine getirmektedir. Böylelikle elde edilen sözcükler gülmece unsuru taşıyan birer nefes durumundadırlar.

Örnek 55: Şikago'ya iniş için alçalmaya başlıyoruz, kemerler bağlanıyor, sigaralar söndürülüyor. Ben söndürüyorum yani, benden başka pek paf küf sigara içen yok.(29)

Örnek 56: Birkaç boğa daha öldürüldükten sonra, cazbant ispanyol sepet havasını çalmaya başladı, canla başla, tara tıs ta tara tıs tat, tırta tıs biçiminde. (129)

11. Zıtlık (oxymoron), genel olarak zıt ve çelişik olan iki sözcüğün birarada kullanılmasıdır. Örnek 57'de "bulandıkça berraklaşan" bir kafa, örnek 58'de Şensoy'un "sinirle" gülmesine karşın karşısındakinin "sinirsiz" gülmesi çelişki yaratmakta aynı zamanda gülmeceyi de doğurmaktadır. Zaten insanlar hayattaki çelişkilere ya ağlarlar ya da gülerler!

Örnek 57: Kafam bulandıkça berraklaşıyor kafamda Amerika...(39)

Örnek 58: Ben sinirle gülünce, o sinirsiz gülmeye başladı. (116)

Örnek 31: Grotreski Abdullah, Kapalıçarşı'daki incir çekirdeği dükkanında, bir dürürlü halı yığınının üstünde... (137)

2. Benzetme (simile), birbirlerine benzememesine karşın gene de ortak bazı yönleri bulunan iki şeyin, birbirine açıkça benzetilmesidir. Bu benzetme için “gibi” şeklinde bir bağlacın kullanılması en belirgin özelliktir. Örnek 32’den 35’e kadar olan tümcelerde “uysal bir ata benzetilen araba”, “kayaya benzetilen yüzlük banknot”, “insanların at gibi gülmeleri”, “herkesin koyun gibi (yavaş yavaş) gitmesi” şeklinde ortaya çıkan benzetmeler olağan durumlarda kullanılmayan ya da akla gelmeyen çağrışımları ortaya koyduğu için okuyucuyu gülümsetmektedir.

Örnek 32: Allahtan benim araba yolu biliyor, öyle gidiyor kendi kendine, uysal bir at gibi... (64)

Örnek 33: Bozdurmazsan öyle kaya gibi duruyor yüzlük banknot. (120)

Örnek 34: Hepsi birden at gibi gülünce, gülünecek bir şey olduğunu anlıyorum, ben de onlara katılarak at gibi gülüyorum (61)

Örnek 35: Yasal hız, belirlenmiş, herkes koyun gibi o hızla gidiyor. (121)

3. Düzdeğişmece (metonymy), gerçekten söylenmek istenen bir sözcük yerine, onu andıran ya da niteleyen bir sözcüğün kullanılmasıdır. Örnek 36’dan 38’e kadar olan tümcelerde “çok büyük, geniş, battal boy” sözcükleri yerine bunların İngilizce karşılığı olan “king size” sözcükleri kullanılmıştır. Türkçe’de de “king size” sözlü anlatımlarda da sıkça duyulur hale geldiğinden olsa gerek Şensoy Amerika’dayken karşılaştığı şeylerin büyüklüğünü anlatmak adına sık sık “king size”ı kullanmaktadır.

Örnek 36: Zaten alınacaktı, kadirşinas ve zahmetkeşan kırmızı bavula, bir amerikalı arkadaş ve fakat boyutunun “king size” olması zorunluluğu, alış-veriş paketleri yatağın üstünde sergilenince, anlaşıldı. (143)

Örnek 37: Gene aynı odayı veriyorlar bana. Evime gelmiş gibi atıyorum kadirşinas ve zahmetkeşan ve kırmızı bavulu, “king size” yatağın üstüne... (138)

Örnek 38: Yeniden giriyoruz size, “king size” Amerika! Ay em velkam! (134)

4. Çift kapsamlı yineleme (antanaclasis), bir sözcüğün iki ya da daha fazla değişik anlamda yinelenmesidir. Örnek 39 ve 40’da yer alan “kıç” sözcüğü, Türkçe Sözlük’te belirtilen “arka bölüm, alt taraf” gibi değişik anlamlarıyla kullanılmaktadır. Genelde ölçünlü dilde kullanılmaktan sakınılan bir sözcük olmasından yola çıkan Şensoy, sanırız ki, Türkçe Sözlük’te verilen şekilleriyle kullanmış olsaydı okuyucu üzerinde aynı etkiyi yaratamamış olabilirdi.

Örnek 39: *Barmen uzun uzun tavana, bana, bardağa bakıyor ve bardağımı biraz sola alarak: -Evet, orası her yıl damlar öyle! Diyor ve dönüş kıçını gidiyor. (111)*

Örnek 40: *Kamerayı yasal olarak yurt dışına çıkarabilmek için, bunun pasaporta işlenmesi gerekiyor, o da bir kişilik, bir vatandaş neredeyse, nasıl benim bir pasaport numaram varsa, kameranın da kıçında bir numarası var. (21)*

5. Ses benzeşimi (**paranomasia**), sesleri aynı ama anlamları ayrı olan sözcüklerin kullanılmasıdır. Örnek 41'de "geçti" sözcüğünün iki farklı anlamı, yorumu okuyucuya bırakılmak üzere kullanılmıştır.

Örnek 41: *-Nasıl geçti İsmail Ağbi?*

-Kol gibi geçti. Gene okumadığım yerden sordu! (112)

Örnek 42 ve 43'te ise "kafa" sözcüğünün iki farklı kullanımı görülmektedir. Birincisinde "içki, uyuşturucu madde gibi dışarıdan bir şey olarak uyuşmak" anlamında kullanılan "kafa yapmak", ikincisinde ise "başını dinlemek, sessiz sakin bir yerde dinlenmek" anlamında kullanılan "kafa dinlemek". Deyim şeklinde karşımıza çıkan bu tür kullanımlar, beklenmedik yerde okuyucunun karşısına çıkarak gülmeceye hizmet etmektedirler.

Örnek 42: *Tavında pişirildiği zaman yenilirse, uyuşturucu niteliğindeki bu zehir çok iyi kafa yapıyormuş. (72)*

Örnek 43: *Karaib denizinde, kamlumbağaların pek beğendiği Akumal! Kafa dinleme yeri. (117)*

6. Değişim (**anthimeria**), bir sözcüğün bir sözcük sınıfından başka bir sözcük sınıfına alınıp kullanılmasıdır. İngilizce'de sözcük türetme şekillerinden biri olarak 'conversion' (Yule 1996:67) terimiyle de karşılanan bu tür kullanım okuyucunun ya da dinleyicinin karşısına beklenmedik sözcük sınıflarından sözcükler çıkardığında onların anlamalarını başlangıçta güçleştiriyorsa da sonrasında olağandışı dil kullanımı olarak gülmece unsurunu ortaya çıkarmaktadır.

Örnek 44'te sıfat olarak kullanılan "aferin" sözcüğü aslında bir ünlemdir. Ancak sıfat şeklinde kullanılmıştır. Aynı şekilde örnek 46'da "günaydın" sözcüğü ünlem olmaktan alınıp {-Iaş} ekiyle fiil sınıfına konulmuştur. Böylece ortaya çıkan "günaydınlaşmak" sözcüğü sözlü dilde yaygınlaşsa da yazılı dilde çok yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bunun yerine daha çok "karşılıklı günaydın denildi" şeklinde bir kullanım ölçünlü dilin kurallarına daha çok uymaktadır. Ölçünlü dilin bazı kurallarının dışına çıkılması gülmeceyi yaratmak konusunda başvurulan ana yöntemlerden birisidir.

II.B. 2. Tümce Düzleminde Yapılan Oynama

1. **Aşırı bağlaç kullanımı (polysyndeton)**, bir ya da birçok bağlacın birbirleriyle bağlantılı tümceler arasında aşırı sıklıkla kullanılmasıdır. Örnek 22 ve 23'teki "gel dikiz ki" şeklindeki bağlacın ölçünlü dilde "gel gör ki" şeklindeki kalıba benzetilerek yapıldığı gözlenmektedir. Bu benzetme yapılırken "gör-" fiilinin yerine daha çok argo kullanım olan "dikizle-" sözcüğü seçilmiş, ancak bu sözcüğün emir kipi olan "dikizle" yerine sonhece düşmesi (apocope) yapılarak "dikiz" sözcüğü elde edilmiştir.

Örnek 22: Kalabalık içinde o denli batıcı değil, gel dikiz ki, kırk sekiz saattir yalnızız. (134)

Örnek 23: Kırtasiye olayını kökten çökertiyoruz, yeniden biniyoruz minibüse, gel dikiz ki alış-veriş bezginiyiz, karnımız acıkmış. (143).

Örnek 24 ve 25'te görülen "ve" ile "fakat" bağlaçlarının arka arkaya kullanımı metin boyunca defalarca gözlenmiştir. "Ve" ile iki tümcenin bağlandığı, "fakat" ile iki tümce arasındaki zıtlığın gösterilmesi ölçünlü dilde geçerlidir. Gülmece hedeflenerek yapılan aşırı bağlaç kullanımı, özellikle hem bağlaç hem de zıtlık göstermek adına iki bağlacın birarada kullanılması Şensoy'un en sık başvurduğu yollardan biridir.

Örnek 24: Eve telefon etmek istiyorum ve fakat odamdaki telefon marifetiyle doğrudan doğruya her yere telefon edemiyorum. (76)

Örnek 25: Üstelik dolar verirsiniz çok daha mutlu oluyorlar ve fakat Teksaslı bayan cici dolarlarını bozdurmayı hiç sevmiyor. (120)

Örnek 26'da ise "ve" bağlacının sıfat tamlaması içerisinde ardarda kullanımı her bir sıfatı ayrı ayrı vurgulamak istemesinden kaynaklanmaktadır. Kullanılan sıfatlara okuyucunun dikkatini çekmek isteyen gülmece ustası genellikle bir insan için kullanılan "kadirşinas", "zahmetkeşan" gibi sıfatları çıkabilir mi? kırmızı bir bavul için kullanmaktadır.

Örnek 26: Gene aynı odayı veriyorlar bana. Evime gelmiş gibi atıyorum kadirşinas ve zahmetkeşan ve kırmızı bavulu, "king size" yatağın üstüne... (138)

2. **Önyineleme (anaphora)**, birbirini izleyen tümcelerın başında aynı sözcüğün ya da sözcük öbeklerinin kullanılmasıdır. Özellikle seçilmiş olan örnek 27'de, tümcelerın öznesi durumundaki "polis kolejinde ikinci dil olarak frenkçeyi seçmiş romantik polis hanım", devamındaki tümcelerın öznesi olarakta sıkça tekrar edilmiştir. Bu tür sık kullanımın nedenleri gülmeceyi yaratan kişi açısından değişik olabilir. Kimbilir belkide bunun nedeni kendisini etkileyen özneyle ilgili özelliklerin hepsini birden her seferinde yinelemektir.

Örnek 27: ...polis kolejinde ikinci dil olarak frenkçeyi seçmiş romantik polis hanım, birdenbire benim önemli biri olabileceğimi düşünüyor...(136)..Anlattıklarım içinde, polis kolejinde ikinci dil olarak frenkçeyi seçmiş romantik polis hanımın, tek olumlu bulduğu şey, yanımda para oluşu..Polis kolejinde ikinci dil olarak frenkçeyi seçmiş romantik polis hanım, böyle bir terbiyesizlikte bulunmuyor...(137)

3. Ardyineleme (epistrophe), birbirini izleyen tümcelerin sonunda aynı sözcüğü ya da sözcük öbeklerinin kullanılmasıdır. Örnek 28'de "ilginç" sözcüğü iki kere olumlu anlamda tekrarlanmış, üçüncüsünde ise olumsuzluk anlamı katan "değil" sözcüğüyle birlikte yinelenmiştir. Ardyineleme sonucu tekrarlanan sözcük gülmece unsuru taşıyan metin içinde ayrı bir motif olarak yerini almıştır.

Örnek 28: Giysiler ilginç, Alfred Jarry zaten ilginç, fakat onların yorumu ilginç değil.(152)

4. Çokekli yineleme (polyptoton), aynı kökten türemiş bulunan sözcüklerin yinelenmesidir. Şensoy için Teksas'ı, Biosfer'i, Meksika'yı ziyaret etmek anlamında örnek 29'da kullandığı "gör-" eyleminin beraberinde insana kazandırdıkları anlamında, yine "gör-" sözcüğünden türetilen "görgü" sözcüğünün kullanımı, her görülen şeyin görgü denilen kavrama katkıda bulunup bulunmadığına gönderme yapmaktan öte birşey değildir. Her gördüğümüz yer görgümüzü artırıyorsa ne iyi!

Örnek 29: Sağlık olsun, Teksas'ı, Biosfer'i, Meksika'yı görmüş olduk, görgümüz arttı. (143)

2.B. 3. Söz Sanatları

1. Eğretileme (metaphor), birbirlerine benzememesine karşın gene de ortak bazı yönleri bulunan iki şeyin, birbirlerini andıracak bir biçimde karşılaştırılmasıdır. Eğretilmeyi benzetmeden ayıran en önemli özellik, benzeyenle benzetilen arasında "gibi" şeklinde bir bağlacın kullanılmamasıdır. Örnek 30'da "demir kuş" şeklinde benzetme yapılan nesne "uçak"tır. Gülmecenin şiirsel özelliğinden yola çıkılırsa "demir kuş" yerine "uçak, yalpalanıp inişe geçiyor" denilseydi okuyucuda yaratılmak istenen etki aynı olacak mıydı? Gerçi bu soru her okuyucu için farklı yanıtlanabilecek bir soru, ancak her seferinde "uçak" demek yerine sıradanlıktan kurtulup "uçak" için farklı bir tanımlama yapmak sanırız dilde özellikle gülmece için anlatım zenginliği denilen olguyu yaratmaktadır.

Örnek 30: Demir kuş, yalpalanıp inişe geçiyor... (29)

Örnek 31'de ise Groteski Abdullah'ın oldukça küçük dükkanını anlatmak için ölçünlü dilde "çok ufak, küçük" anlamında kullanılan "incir çekirdeği" tamlaması seçilmiştir. Her ne kadar buradaki eğretileme fiziksel mekanın küçüklüğünü anlatma konusunda biraz abartılmış gibi görünse de okuyucu üzerinde amaçladığı etkiyi bırakmışa ya da bırakacağı benzemektedir.

Örnek 12: ..Aslında bir süredir sigarayı bırakma çalışmalarını başarıyla sürdürüyorum, eski pipolarımı çıkardım kuytulardan, pipoya geçtim ve fakat uçakta, pipo, puro ve benzeri dumangaç şeyler sözkonusu değil, yalnızca sigaraya izin veriliyor... (22)

Genelde telefonda hitap şekli olarak kullanılan “alo” sözcüğünden, örnek 13’de isimden eylem türetmek için ölçünlü Türkçe’de kullanılan {-IE}ekiyle (Banguoğlu 1986: 214) yeni bir eylem türetilmiştir. “Alo demek” yerine kullanılan yeni türetilmiş sözcük, espriye yol açan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Örnek 13: ..Kalkıyorum, alo’luyorum... (75)

“Sözün özü”, “kısacası” gibi anlatılan konunun sonuç bölümünün giriş kalıpları olarak kullanılan sözcükler yerine, “öz” sözcüğüne “kısacası” sözcüğüne benzetilerek getirilen ekle yeni bir sonuç bildirme sözcüğü elde edilmiştir. Son türeme şeklinde karşımıza çıkan bu sözcük biçimi espri unsuru taşıdığından metin içinde gülmece havasının desteklenmesine yol açmaktadır.

Örnek 14: Özcesi, giremiyoruz galiba Amerika’ya... (137)

Sözcük sonuna hece eklenerek yapılan son türeme başka bir sözcüğün son kısmı alınarak sözcük sonuna kaynaştırılması (blending) yoluyla da yapılabildiği yukarıda belirtilmişti. Gülmece unsuru taşıyan sözel ya da yazılı metinlerde sıklıkla karşılaşılan bu tür dil kullanımının örnekleri Örnek 15 ve 16’da görülmektedir. “Esrarengiz” sözcüğünün “-engiz” kısmı alınarak “uzay” sözcüğüne eklenmiş ve uzayla ilgili ancak içinde sırların olduğu bir durumu anlatmak amacıyla “uzayengiz” sözcüğü oluşturulmuştur. Ölçünlü Türkçe’de “biyolog, psikolog” gibi sözcüklerde, sözcük kökünde verilen mesleği yerine getiren anlamında kullanılan ve {-olog} diye gülmece ustası tarafından ayrılan hece “boncuk işiyle uğraşan” anlamını vermek üzere “boncuk” sözcüğüne eklenmiştir. Ölçünlü dilde bulunmayan bu iki sözcük gülmece ustasının, gülmece yaratma konusundaki bilinçli çabaları sonucu olarak espriyi doğurmuştur.

Örnek 15: Başka bir kaset dayıyor burnumuza, oyunun adı “Cyber Space”. Uzayengiz bir dalga. (152)

Örnek 16: Yer yer, hediyelik eşya reyonları, durumu var. Kimi taşları boyayanlar, boncukologlar, ipten çanta ya da sepet yapanlar... (157)

4.İçhece düşmesi (syncope), bir sözcüğün orta hecesinin çıkarılmasıdır. Örnek 17’de ölçünlü dilde “kağıdına” şeklinde kullanılan sözcükteki orta hece düşürülüp birinci hecedeki ünlünün uzatılmasıyla elde edilen ve aslında sözlü dilde de kullanımına sıkça rastlanan “kaadına” sözcüğü gülmececinin hedeflediği öğelerden biri olan alay ya da sözcüğü sesletim

kurallarına göre söyleme gayretinde olmayanları yerme adına gülmece ustası tarafından özellikle kullanılmıştır. Zira ...*gemide oynanacak oyun için kafamdaki düşünceleri kağıda döküyorum...*(15) şeklindeki ölçünlü dil kullanımı da vardır.

Örnek 17: Bir dosya kaadına bir Türkiye haritası çiziyorum (69)

5. Sonhece düşmesi (apocope), bir sözcüğün son hecesini çıkarmaktır. Örnek 18’de “gör-” sözcüğünün yerine kullanılan “dikizle-” sözcüğünün emir kipi olan “dikizle” yerine, sonhece düşmesi (apocope) yapılarak elde edilen “dikiz” sözcüğü kullanılmıştır. “Gel gör ki” kalıbının yerine “gel dikiz ki” şeklinde kullanılan yapı ölçünlü dilden sapma olarak kabul edilen argo kullanımı da sergilediği için gülmece unsuru taşımaktadır.

Örnek 18: Kalabalık içinde o denli batıcı değil, gel dikiz ki, kırk sekiz saattir yalnızız. (134)

Buraya kadar Ferhan Şensoy’un dil kullanımındaki sözcük biçimlerinde gözlenen bozuk kullanım (malapropism), yerine doğru yerleştirilmeyen sözcükler (misplaced words), aktarılan dil sürçmeleri ya da değişik dil kullanımları, sözcük sınırlarıyla oynama, öntüreme (prothesis), içtüreme (epenthesis), sontüreme (proparalepsis) ve içhece düşmesi (syncope) örnekleriyle betimlenmeye çalışılmıştır. Bunlara ek olarak yazınsal bir tür olan şiirde sıkça gözlenen uyak tarzında kullanımlara da rastlanmıştır. Örnek 19’da verilen “beleş” sözcüğünün devamında kullanılan “emperyalistleş” sözcüğünün son eki bir öncekiyle uyak oluşturacak şekilde gülmece unsuru taşıması amacıyla eklenmiştir. Benzer şekilde örnek 20’de kullanılan “birt” ve “zirt” sözcükleri birbirine benzeyen meze çeşitlerini anlatmak amacıyla, birbirlerine uyaklı şekilde kullanılmıştır.

Örnek 19: E, amerikalıların işi bu; nerde beleş, orda emperyalistleş! (113)

Örnek 20: Meze, Beyrut’ta meze demek ki! Derken, ezme, haydari, acılı birt, az acılı zirt, türünde, bildiğimiz mezelerle, turşularla, alışageldiğimiz bir içki sofrası kuruluyor. (156)

Örnek 21’de de “koku” sözcüğüyle uyak oluşturan “doku” sözcüğü hem kebapçı atmosferini hem de ortamın dokusunu yani fiziksel mekanını anlatmak adına özellikle seçilmiş ve yinelenerek kullanılmış sözcüklerdir. Birbirine ses olarak benzeyen sözcüklerin yinelenmeli kullanımı gülmece unsuru içeren metindeki şiirsel özelliği bir kez daha vurgulamaktadır.

Örnek 21: Bildiğimiz kebapçı. Koku aynı koku, doku aynı doku, esselamün aleyküm! (156)

sözcük oyununu iki anlamlılıktan çok dizisel (paradigmatic) seçimin dizimsel (syntagmatic) seçime yansıtılması olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre sözcük oyunu, kullanılması gereken yerin dışında sözcük kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu Hockett, tıpkı bir şair gibi, sözcük oyunu yapan kişinin, karşısındaki üzerinde bir etki yaratabilmek için kendi dilindeki seçenekleri kullanması olarak yorumlamaktadır. Gülmececin yaratıcı dil kullanımı olduğu varsayımından yola çıkıldığında, Jakobson'un terimiyle, her bir gülmece dilbilimsel ya da sosyokültürel olarak şiirsel özellikler göstermektedir (Chiaro 1992:34'de). Özünü'nün (1999:53) belirttiği gibi gülmece dilinde, günlük ve yazın dillerinin incelemelerinde ele alınan dizisel ve dizinsel sözcük bağıntıları önemlidir. Olağan görülmeyen sözcük birlikteliği gülmece ögesi olabilir (Nash 1985: 126-136 Özünü 1999:53'de). Bu anlamda diğer yazınsal türlerin yanında özellikle şiirde gözlenen ancak gülmece de yoğun bir şekilde kullanılan olağan dışı dil kullanımlarının sözbilimsel biçimler ve söz sanatları açısından çözümlemesi aşağıdaki bölümlerinde ele alınacaktır.

2.B.1. Sözcük Düzleminde Yapılan Oynamalar

a. Sözcük Sınırlarıyla Oynama

Sözcük sınırlarının bertaraf edilmesiyle bir sözcükten birden fazla sözcüğün türetilmesi yoluyla ortaya çıkan sözcük oyunudur. Örnek 7'de "oteller" sözcüğü, "o teller" zamir tamlamasını oluşturacak şekilde ikiye ayrılmıştır. Aynı sesleri içeren bu sözcük ve zamir tamlamasının aynı tümce içinde kullanılması gülmeceyi yaratanın olağandışı dil kullanım özelliği olarak okuyucunun karşısına çıkmakta ve tamlamanın devamında kitabın başka boyutları da vurgulamak üzere yazıldığını belirtmek adına "teller" sözcüğü bir kez daha yinelenmektedir.

Örnek 7: Oteller kitabı, bir kente ulaştığınızda, hangi otelde kalmamak gerektiği konusunda size bilgi vermekle birlikte yalnız o telleri anlatmaz, başka tellerden de çalar (Oteller Kitabı kapağı) (Sadece bu örnek Şensoy'un Oteller Kitabı'ndan alınmıştır.)

b. Sözcük Biçimiyle Oynama - Sözbilimsel Biçimler

Bir sözcüğün bir bölümü ile başka bir sözcüğün bir parçasının alınarak birleştirilmesi (blending) (Yule 1996:66) ya da o dilin türetme yolları kullanılarak yeni sözcükler türetilmesidir. Çeşitleri ise aşağıdaki gibidir:

1. Öntüreme (prothesis), bir sözcüğün başına bir hece (ya da ses) eklenmesidir. Örnek 8'de çöl ortasında insanın yaşaması için yaratılmış ve fanus şeklindeki adı Biosfer olan yeri gezen Şensoy, burada kaldığı odasını herhangi bir odadan ayırmak ve ortamın farklılığını bir kez daha vurgulamak adına "oda" sözcüğünün başında, Türkçe'de batı kaynaklı "biyoloji (biology), biyosfer (biosphere)" gibi sözcüklerde yer alan "bio-" kısmını kaynak dilde kullanıldığı şekliyle kullanmıştır. Okuyucuya farklı gelen bu kullanım espriyi doğurmaktadır.

Örnek 8: ...açtım gözümü, Biosferdeki bio-odamdayım, yataktayım... (75)

2. İçtüreme (epenthesis), bir sözcüğün ortasına bir hece eklenmesidir. Örnek 9’da verilen “kayınanne” sözcüğü günlük dilde “kaynana” ya da “kayınvalide” şeklinde yaygın olarak kullanılmaktadır. “Kaynana” sözcüğü aslında “kayın” ve “ana” sözcüklerinin birleşirken orta hece düşmesi sonucu oluşmuş şeklidir. Dolayısıyla “kayınanne” sözcüğü normalde sesletim sırasında orta hece düşmesine uğraması gereken “kayın” sözcüğünü böyle bir sürece sokulmadan kullanılması Şensoy’un değişik dil kullanım tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örnek 9: Kayınannemin numarasını yazdırıyoruz platonik aşkımlı Santıralcı Abla’ya (77)

3. Son türeme (proparalepsis), bir sözcüğün sonuna bir hece eklenmesidir. Son türeme olarak belirtilen hece, gülmece unsuru taşıyan, sözel ya da yazılı metinlerde ek olarak ortaya çıkabildiği gibi başka bir sözcüğün son kısmının alınarak bir sözcüğe eklenmesi (blending) yoluyla da olabilmektedir.

Örnek 10’da “bir konuda gereksiz yere ısrar etmek” anlamında kullanılan “tutturmak” sözcüğü “aksırmak - aksırık” sözcüğündeki gibi sıfat ve isim yapma eklerinden biri olan {-Ek}ekiyle (Banguoğlu 1986:230) “tutturmak - tutturuk” şekline, daha sonra isimden isim türetme eklerinden olan {-İlk}eki (Banguoğlu 1986:193-196) eklenerek “tutturukluk” şeklinde isme dönüştürülmüştür. Sözcük sonuna getirilen eklerle ölçünlü dilde kullanılmayan, türetilmiş sözcük yoluyla espri yaratılmak istenmiştir.

Örnek 10: Benim Maya uygarlığı gezeceğim, diye bir tutturukluğum yok. (118)

Örnek 11’de ise bir ülkenin vatandaşı olmayı gösteren ek olarak {-II}eki ölçünlü Türkçe’de kullanılmaktadır (Banguoğlu 1986:192). Belçika vatandaşı olmak anlamında kullanılan “Belçikalı” sözcüğünü, Belçika vatandaşı olmayanları anlatmak için nasıl kullanılır diye düşünen gülmece ustası Şensoy, bu ekin “sahip olma” özelliğini belirtmesinden yola çıkarak, örneğin “paralı” sözcüğünün tersi “parasız” olması gibi, {-Slz} ekini kullanmayı tercih etmiştir. Bu tercih, espri unsurunu yaratmak amacıyla aynı tümede iki kez kullanılmıştır.

Örnek 11: ...Belçika PTT’sinin çok ağır çalıştığını belirtiyor. Bir Belçikasız olarak, Belçikasız sarışın bayana teşekkür edip çantaya geri koyuyorum mektubu... (26)

Örnek 12’de kullanılan “dumangaç” sözcüğü {-gEç}ekiyle türetilmiş ve “dumanla ilgili herşey” anlamında kullanılmıştır. Ölçünlü Türkçe’de fiilden isim ve sıfat yapmak için kullanılan bu ekle (Banguoğlu 1986:239) isimden yeni sözcük türetmek ve türetilen bu sözcükle yaratılan hava gülmece unsuru taşımaktadır.

1. Bozuk Kullanım (Malapropism) ve Yerine Doğru Yerleştirilmeyen Sözcükler (Misplaced words)

Bozuk kullanım, uygun olmayan sözcüklerin ses olarak benzeyen diğer sözcüklerin yerine kullanılmasıdır. Örnek 1’de “şakır şakır yağan yağmur” tamlaması yerine “şakırt yağmur” tamlamasında yer alan ve “şakır” sözcüğüne ses olarak benzeyen “şakırt” sözcüğünün kullanılması olağandışı dil kullanımı olarak karşımıza çıkmakta ve espriyi oluşturmaktadır.

Örnek 1: Hem yapış bir sıcak, hem şakırt yağmur, çok tropikal günler. (117)

Örnek 2’de ise ölüm gibi acı bir olay karşısında, karşıdaki insana taziyetleri sunmak adına kullanılan “başınız sağolsun” deyişi, uçağın kalkmaması durumunda insanın başına gelebilecek tatsız olaylar düşünüldüğünde ve daha çok “geçmiş olsun” dilekleriyle karşılanması beklenen bir durumda ortak sözcük olan “... olsun”un varlığı dolayısıyla kullanılmıştır. Belli bir durumda kullanılması gerektiği düşünülen bir deyişin farklı bir durumda kullanılması gülümsemeye neden olmaktadır.

Örnek 2: (Oyunun açılışı) çok eşzamanlı bir olay, herşeyin salisesinde olması gerek. Uçak kalkışı gibi çok ciddi ve sinirbozucu bir olay. Kalktı kalktı, kalkmadı, başınız sağolsun!

Örnek 3’te ise, gülmeceyi yaratanın olağandışı dil kullanım özelliği, normalde “karşıdaki canlıda (ki bu olağan durumlarda bir insandır) uyandırılan his” durumuna benzetme yapılarak cansız olan makinalarda “bip” sesinin çıkmasını sağlamak anlamında kullanılan “bip duygusu uyandırmak” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Olaylar dizgesi sonucunda beklenmedik şekilde okuyucunun karşısına çıkıveren böylesi bir dil kullanımı espri unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örnek 3: Metal para kullanmam, saatim plastik, hazreti swatch! Yüzük takılmıyoruz, fakat benim ruhum heavy-metal, bu ve benzeri makinalarda bip duygusu uyandırıyorum.

Gülmeceyi yaratanın sözcük seçiminden kaynaklanan, doğru yerde doğru sözcüğün kullanılmaması gülmece unsurunu doğurmaktadır. Bu çoğunlukla sözcük seçimi ve sözcük bağdaştırma kurallarının dışına çıkılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Örnek 4’te “beni ordan alın” demek yerine “(eşyalarımınla birlikte) beni ordan toplayın” şeklindeki sözcük seçimi, uçaktan inen bir insanın hali düşünüldüğünde ortaya çıkan olağan resmin tanımlanmasından öte bir şey değildir aslında. Ancak ölçünlü dil kullanımında “birini bir yerden almak” şeklinde kullanıldığından okuyucu ya da dinleyicinin beklentisi “almak” sözcüğünün kullanılması yönündedir. Bu beklentinin karşılanmaması gülmeceyi doğurmaktadır.

Örnek 4: Ağustos'un 22'sinde biniyorum, aynı gün sizin saatle 20.30 suları Dallas'a iniyorum, beni ordan toplayın, diyeceğim. (16)

2. Aktarılan Dil Sürçmeleri ya da Değişik Dil Kullanımları

Başka birinin yaptığı değişik dilsel kullanımın ya da başka birinin alıcıya ya da gülmeceyi yaratana, farklı gelen dil kullanımının aktarılması gülmeceyi doğurabilmektedir.

Ferhan Şensoy'un İngilizce'den Türkçe'ye ya da Fransızca'dan Türkçe'ye Türkçe sesletim sistemini kullanarak aktardıkları, özellikle bu dilleri bilenler açısından gülme unsuru taşıyan tümceler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür dil kullanım aktarımları, aktarımdaki iki dili bilen birinin kendine özgü tavrı içinde gülümsemesine yol açmaktadır. Örnek 5'te Fransızca bir kalıbın, örnek 6'da İngilizce bir tümcenin Türkçe'nin sesletim ve yazım özelliklerine göre okuyucuya aktarılması bu dilleri bilenler açısından bu iki dilde komik sayılabilecek sesletim özelliklerini sergilediğinden gülmeceye yol açmaktadır.

Örnek 5: Frenkçe anlatıyorum derdimi. Bayan güya frenkçe biliyor ya! Aslında ilke olarak biliyorlar frenkçeyi bu amerikalılar ve frenkçe konuşmayı biliyor musunuz, diye kendilerine sorulduğunda, hiçbir zaman olumsuz yanıt vermiyorlar:

-Ön pöü!

Örnek 6: -Ay em kaming, 22 Ut, in Dallas vit Amerikın Erlayns, helf pas tüventi o klok! Okey?

-Okey!

2.B. Sözbilimsel Biçimler ve Söz Sanatları

Yukarıda verilen Chiaro'nun sözcük oyunları sınıflamasına ek olarak ve bu sınıflamayı daha iyi tamamlayacağı düşüncesinden yola çıkarak, daha çok yazın alanında verilen şiir türü ürünleri incelemede kullanılan sözbilimsel biçimler ve söz sanatları açısından belirli bir gülmece unsuru hedef alınarak yapıldığı varsayılan sözcük oyunları çözümlemenin ikinci bölümünde incelenecektir. Dilbilimsel yapısı ve altyapıdaki beklenti ya da amaç bellidir: Dinleyeni ya da okuyanı gülümsetmek!

Aşağıdaki bölümlerde amaçlı olan sözcük oyunlarının sınıflaması yapılmıştır. Her bir sınıflama belirli bir dilbilimsel seçeneği ortaya çıkaracak şekilde ve betimlemeli dilbilimin sesbilim (phonology), biçimbilim (morphology), sözcük düzlemi (lexis), sözdizimi (syntax) konuları temel alınarak yapılmıştır. Ancak sesbilim düzeyindeki dil kullanımları, biçimbilim altında da irdelenebildiğinden ayrıca buna değinilmemiştir (Özünlü 1997:24).

Dizisel seçenekler, olması gereken sözdizimsel seçeneklerin yerine geçtiğinde gülmece ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Joel Sherzer (1978:341 Chiaro 1992:34'de)

Kant ve Henry Bergson gibi filozoflar tarafından öne sürülmüştür. Kurama göre, herhangi bir gülmece metninde olayların akışında, dinleyici ya da okuyucuda, olayların nasıl sona ereceğine ilişkin bir beklenti vardır. Olaylar beklenilenin dışında geliştiği zaman, insanlar bir çeşit şoka uğrarlar. Umulanın tersi bulunduğu anda, o sonuç insanların gülmesine neden olur. (3) Psikoanalitik kuramı Freud ortaya atmıştır. Kurama, Tezli Gülmece Kuramı da denilmektedir. Kurama göre, her insanda gizli kalmış bir saldırı isteği vardır. Zaman zaman davranışlarında ve konuşmalarında insan bu isteğini açığa çıkarabilir. Bu niteliği gerçeklerle çakışınca da bir terslik doğar, bu terslik de insanları güldürür. (4) Kavrama kuramı'nın öncüsü Gregory Bateson'dur. Kurama göre, olayların ve konuşmaların akışında bazı zıtlık noktaları ve mantıksal sorunlar bulunur. Bu noktalar ve sorunlar gülmeye yol açar (Özünü 1999:21)

Victor Raskin'in (1986:144 Özünü 1999:57'de) kuramına göre ise gülmece yazılarındaki her tümcede bir anahtar sözcük vardır. Bu anahtar sözcük, başka tümcelerdeki anahtar sözcüklerle birlikte bir anlam takımı oluşturur. Bu anlam takımı da bir metin oluşturur. Gülmece anahtar sözcükler, kendi anlam takımlarının dışındaki sözcüklerle bir metin oluşturabilir. Bu ikinci metin, ilk metinle zıtlıkta bu zıtlık ve gerginlikten sonra gülme olayı ortaya çıkar. Gülmece ve deyiş incelemelerinde dilin ve dilbilimin önemi kuşkusuz çok büyüktür. Burada önemli bir nokta da dilbilimin adı geçen konulara nasıl uygulanacağıdır. Raskin'in önerdiği gibi,

1. Bir gülmece ögesinin diline ilişkin birşeyler söylemek genellikle dilbilimi gülmeceye uygulamak değildir.
2. Dilbilimi, daha çok, sözlü gülmeceye uygulanabilir, ve uygulanmalıdır da...
3. Dilbilimin, gülmecenin de söz konusu olduğu herhangi bir alana uygulanması, ancak ve ancak dilbilimin doğru ve yararlı yöntemler kullandığı zaman geçerli olur.
4. Her tür gülmece araştırmasında dilbilim, metindeki dile ilişkin her tür soruna çare olarak görülmemelidir

Dilbilim yöntemlerinin yazınsal metinlerin incelenmesinde kullanılması deyişbilimin konusunu oluşturmaktadır. Yazınsal metinlerden biri olan şiire de şiirin betimlenmesi ve yorumlanması açısından katkıda bulunabilmek amacıyla dilbilimin sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi ve anlambilim gibi alanlarından yararlanılmaktadır. Gülmece konusunda da şiirsel yetinin olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Bu amaçla tıpkı şairlerin ses, biçem ve sözdizimi düzeylerinde bilinçli ya da bilinçsiz olarak başvurdukları ve yazında sözbilimsel biçimler ve söz sanatları olarak geçen sözcük oyunları, gülmecenin yaratıcısı tarafından da bilinçli ya da bilinçsiz çabalar sonucu olağandışı dil kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu olağandışı dil kullanımını betimlemek ve özelliklerini belirlemek için, daha çok edebiyatçı eleştirmenler tarafından kullanılan sözbilimsel biçimler ve söz sanatları sınıflaması dilbilimciler tarafından da şiir dilini incelemek için kullanılmıştır (özellikle bkz. Özünü 1999 ve Aksan 1993). Şiirsel özelliklerin de bulunduğu gülmece dilini incelemek amacıyla bu yazıda da sözbilimsel biçimler, söz sanatları ve dilbilimin konuları arasında yer alan sözcük oluşturma yolları temel olarak alınmıştır.

Raskin'in yukarıda belirttiği gibi dilbiliminin daha çok sözel gülmeceye uygulanması gereğinden yola çıkarak sözel kullanımları olduğu gibi yazıya aktaran bir gülmece ustası olarak Ferhan Şensoy seçilmiştir. Yukarıda belirtilen konular Şensoy'un *İngilizce Bilmeden Hepinizi I Love You* (1992) ve *Oteller Kitabı* (1996) adlı kitaplarından alınan örneklerle betimlenmeye çalışılacaktır. Daha çok şiir, düzyazı gibi yazınsal türlerde görülen sözbilimsel biçimler ve söz sanatları Şensoy'un dil kullanımında ağırlıklı olarak gözlenmiştir. Ferhan Şensoy'un başından geçenleri anlattığı her iki kitabında da kendisine özgü gibi görünen dil kullanımlarının aslında evrensel yazınsal dilde kullanılan sözbilimsel biçimlere ve söz sanatlarına uygunluk göstermesi gülmece kullanıldığında dilin de evrensel boyutları olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Bu çalışmanın çözümleme bölümünün ilk kısmında gülmece ustası olarak Ferhan Şensoy'un dil kullanımında Chiaro'nun *The Language Of Jokes: Analysing Verbal Play* (1992) adlı kitabında yer alan sözcük oyunlarına yer verilmiştir.

İkinci kısmında ise Özünü (1997:229-232)'de Türkçe terim karşılıkları verilen Corbett'in (1971:462-495) sözbilimsel biçimler ve söz sanatları sınıflaması temel olarak alınmıştır. Önce sınıflamanın tanımları, daha sonra Ferhan Şensoy'un dil kullanımından örnekler verilmiştir. Bu iki sınıflamanın birbirini tamamladığı düşüncesinden yola çıkarak gülmecedeki dille oynama yolları ve okuyucuyu ya da dinleyiciyi güldürmeye yol açan olası nedenler belirlenmeye çalışılacaktır.

2. Çözümleme

2. A. Sözcük Oyunları

Çözümlemenin ilk bölümünde Chiaro'nun *The Language Of Jokes: Analysing Verbal Play* (1992) adlı kitabında yer alan sözcük oyunları temel olarak alınmıştır. Chiaro'nun sınıflamasından alınan bazı bölümlere örnekler derlenmiştir. Bunun nedeni Chiaro'nun sınıflamasındaki diğer bölümlere örnek bulunamaması değildir, ancak sözbilimsel biçimler ve söz sanatları yoluyla daha belirgin terimlerle sınıflamanın yapılabilmesidir.

Sözel Gülmecede Sözcük Oyunları, Sözbilimsel Biçimler ve Söz Sanatlarının Yeri-Yöntem, Çözümleme ve Bir Örnek-Ferhan Şensoy'un Dil Kullanımından Gözlemler

Arş. Gör. Firdevs KARAHAN*

Abstract : Although rhetorical forms and figures of speech are used in literature for specific purposes, they can also be used in humour. In this study, the language use of Ferhan Şensoy is examined in terms of verbal plays, rhetorical forms and figures of speech. The examples are obtained from Şensoy's books *İngilizce Bilmeden Hepinizi I Love You* and *Oteller Kitabı*. The result is that the use of language with a humorous purpose by using verbal plays, rhetorical forms and figures of speech reaches at success and it may reveal that there is a global language use in humour in terms of literature.

Key words: Linguistics, humour, stylistics, rhetorical forms, figures of speech.

Özet: Sözbilimsel biçimler ve söz sanatları yazınsal metinlerde belirli amaçlarla kullanılmasına karşın gülmecede de kullanılmaktadır. Bu çalışmada Ferhan Şensoy'un dil kullanımı, sözcük oyunları, sözbilimsel biçimler ve söz sanatları açısından incelenmiştir. Örnekler Şensoy'un *İngilizce Bilmeden Hepinizi I Love You* ve *Oteller Kitabı*'ndan derlenmiştir. Ortaya çıkan sonuç ise sözcük oyunları, sözbilimsel biçimler ve söz sanatları kullanılarak gülmece amacıyla yaratılan dil kullanımlarının başarıya ulaştığı, bunun da gülmecede yazınsal anlamda evrensel dil kullanımı olduğu şeklinde bir varsayımın ortaya çıkarılabileceğidir.

Anahtar sözcükler: Dilbilim, gülmece, biçembilim, sözbilimsel biçimler, söz sanatları.

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İngiliz Dilbilimi Bölümü

1. GİRİŞ

Gülmece ustalarının insanları güldürmek ya da gülümsetmek için kullandıkları temel yollardan biri de “sözcük oyunu”dur. Sözcük oyunu, gülmeceyi yaratmak için dilin amaçlı olarak kullanılmasıdır. Güldürmenin pek çok yolunun olmasının yanısıra, sözel gülmece bu yazının konusunu oluşturmaktadır.

Bir gülmecenin anlaşılabilmesi için önce o gülmecenin içinde yaratıldığı dilin bilinmesi, ayrıca o dilin sahip olduğu sosyokültürel bilgiye sahip olunması gerekir. Bir gülmecedeki espriyi anlayabilmek için dilbilimsel, sosyokültürel ve “şiişsel yeti” dizgelerinin bileşimine sahip olmak başka bir önşarttır. Richard Alexander (1982 Chiaro 1992:17-47’de) şiişsel yetiyi, dilbilimsel seçeneklerle istenilen etkiyi yaratabilmek için oynadığı durumları anlayabilme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Tıpkı bir şiiş okuyucusu üzerinde yaratılan etki gibi yapılan esprinin alıcısı üzerinde de bu etki yaratılmak istenir. Bu nedenle alıcı, gülmeceyi yaratan kişi ya da şairin dille nasıl oynadığını bilmek durumundadır.

Coğrafi ya da tarihsel olduğu kadar sosyokültürel sınırlılıklar da zihinsel düzlemde çeşitlilikler gösterir. Öncelikle gülmece, okuyucunun, gönderme yapılan kişi ya da şeyi ayırt edip edemediğini test eder. Tıpkı bulmaca çözer gibi gülmecenin içindeki ‘espri’nin ne olduğunu çözmelerini bekler. Bu nedenle, eğer alıcı gülmecedeki espriyi anlamıyorsa, gülmeceyi yaratanla alıcı arasında paylaşılmamış bir bilgi var demektir. Bir gülmeceyi anlamamak dilbilimsel sınırlılıklardan da kaynaklanıyor olabilir ki bu dilbilimsel oyunun dünya bilgisi üzerindeki oyunla çakışmasından kaynaklanmaktadır. Çiçero bu iki çeşit gülmeceyi şu şekilde açıklamaktadır:

“İki çeşit nükte vardır; gerçekler üstüne kurulan nükte, sözcükler üstüne kurulan nükte. İnsanlar genelde bu ikisinin birleşimine gülerler” (De Oratore, II. LIX, 239-40) (1965:377-383 Chiaro 1992:14’de).

Charles Hockett (1977, Chiaro 1992:14’te) sözcük oyunlarını iki grupta toplamaktadır; düzyazı ya da şiiş biçiminde. Hockett’a göre düzyazı şeklinde olan gülmeceler dünya bilgisiyle oynarken, şiişsel özellik gösteren gülmeceler dilin kendisiyle oynamaktadır. Hockett’in bu ayrımı kesin çizgiler taşısa da yanıltıcıdır çünkü herhangi bir gülmecede mutlaka dille ilgili oyunlar gözlenmektedir.

Dilbilim dışındaki bilim dalları da gülmece ile ilgili dört kuram ortaya atmışlardır. (1) Üstünlük kuramı Aristo tarafından ortaya atılmıştır. Kurama göre, herhangi bir gülmece öğesini okuyan, duyan ya da seyreden bir kimse, olay kahramanının yaptığı yanlışlığı kendisinin yapmayacağından emin olarak, kendisini gülmece kahramanından üstün hisseder, bir rahatlama duyar, bu durumu hoşuna gider ve güler. (2) Uyuşmazlık kuramı